

**KAZAK TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN
CÜMLE ÖGELERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI**
Araş. Gör. Ekrem AYAN*

ÖZET

Tarih boyunca gelişen, yeni kollara ayrılan ve çok geniş bir sahaya yayılan Türk dili, coğrafi şartlar ve diğer politik sebeplerden dolayı kendi kolları arasında farklılıklar göstermiştir. Temelde aynı olan Türk dilinin yazı dillerini oluşturan halkları, birbirleriyle kendi dillerinde iletişim kuramaz hale gelmiştir. Türk, Türk'ün dilinden anlamaz olmuştur. Yapı bakımından tamama yakın bir oranda ortak olan Türk dilinin kolları, anlam bakımından farklılıklar kaydetmiştir.

Bu makalede, Kuzey - Batı (Kıpçak) grubunun en önemli temsilcilerinden olan Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinin cümle ögeleri bakımından karşılaştırmalı bir çalışması yapılmıştır. Bu tür çalışmalar; iki lehçede var olan yakınlığı veya ortaklığı daha açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cümle, cümle ögeleri, karşılaştırma

**COMPARATION OF KAZAK TURKISH AND TURKEY
TURKISH ON ELEMENT OF SENTENCES**

ABSTRACT

The Turkic language, which developed throughout many ages, divided into many branches and became widespread, exhibited differences between its own branches, too, due to geographical conditions and political reasons. These differences led in Turkic to more and more separate structures. In consequence, Turkic peoples, who created their own literary languages out of the basically same language, could not communicate with each other in their own language. Turk did not understand Turk. Branches of the Turkic languages, which are structurally almost the same, gained differences in meaning.

This article presents a comparative study in elements of sentences between the Kazakh Turkic, one of the most important representatives of the Northwest (Kipchak) group, and Turkish. This kind of studies indicates close or common elements in the both dialects more clearly.

Key Words: Sentence, sentence elements, compare

Cümlenin yapısında bir yüklem ile yüklem anlamını çeşitli bakımlardan tamamlayan başka ögeler bulunur. "Özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf" adı verilen bu ögelerin varlığı, sayısı ve yeri, yüklem anlamına, soy ve çatı bakımından niteliğine ve ihtiyaca

---

*Muğla Üniversitesi Araştırma Görevlisi (Yükseköğretim Kurulunun 35. Maddesi uyarınca Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı doktora öğrencisi)

göre değişebilir. Ögeler, cümle içinde *zorunlu* veya *yardımcı öge* olarak görev yaparlar.¹

Hükmün genişliğine göre cümlede cümle unsurlarından biri, bir kaç veya hepsi bulunabilir. Biri bulunduğu zaman bu unsur fiil, bir kaç bulunduğu zaman bu unsurlar fiille diğer unsurlardan bir veya bir kaç olur. *Fiil* (yüklem) ve *özne* cümlenin esas (zorunlu) unsurları, *nesne*, *zarf* ve *yer tamlayıcısı* yardımcı unsurlardır. Bir cümlede ancak bir fiil unsuru bulunur, diğer unsurların ise bir cümlede aynı cinsten bir veya birkaç tanesi bulunabilir. Yani cümle içinde birkaç fail (özne), birkaç nesne, birkaç yer tamlayıcısı, birkaç zarf mevcut olabilir.²

Yüklem

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede yargıyı bildiren unsur, yüklemidir. İş, hareket, oluş, durum yükleme sağlanır.³ Cümlenin en esaslı unsuru, ana unsuru ve cümlenin direğidir. Cümlenin bütün yapısı onun üzerine kurulur ve diğer bütün unsurlar fiil (yüklem)'in etrafında toplanan, onu destekleyen ve tamamlayan unsurlardır. Türkçe de esas ögenin yardımcı oğeden sonra gelmesi prensibine uygun olarak, cümlenin esas ögesi olan fiil (yüklem) daima sonda bulunur.⁴

Muharrem Ergin, yüklem için fiil tabirini kullanmakta ve “İsim cümlelerinde yüklem, fiil cümlelerinde fiil tabirini kullanmak daha yerinde olur”⁵ demektedir.

Yüklem, çekimli bir fiil veya ek fiille çekimlenmiş bir isimden oluşur. Genellikle cümlenin sonunda bulunur ve atasözlerinde, şiir dilinde ve günlük konuşmalarda yüklem yeri değişebilir. Bir cümlede birden fazla özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı bulunabilir fakat yüklem cümlede tektir. Yüklem sayısı, cümle sayısını gösterir. Fakat bazı cümlelerde yüklem bulunmayabilir. Böyle cümleler “kesik cümleler” dir. Bu tür cümlelerde yüklem olması da anlam, yükleme gerek duyulmayacak kadar açıktır ve okuyucu onu kafasında tamamlayabilir. Yüklem bir kelimedenden oluşacağı gibi kelime grubu da yüklem olabilir.⁶

Yüklemler zaman ve şahıs ekleri dışında teklik-çokluk, olumlu-olumsuz eklerini de alırlar.

Türkiye Türkçesinden yüklem örnekleri :

¹Karahan, L.; Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 13.

²Ergin, M.; Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım Yayınlar, İstanbul 1998, s. 398.

³Karahan, L.; a.g.e., s. 46.

⁴Ergin, M.; a.g.e., s. 406.

⁵Ergin, M.; a.g.e., s. 406.

⁶Karahan, L.; a.g.e., s. 46-48.

“Numune mektebinin bahçesini ve oradaki siyah saten gömleli, beyaz yakalı saf kız çocuğunu **hatırlıyordu.**” (Bir Tereddüdün Romanı, 62)

“Rabia okurken o zihninde yirmi yıl süren resmi hayatında imparatorluğun dört köşesine saman gibi savurduğu sürgünlerin sayısını **hesap ediyordu.**” (Sinekli Bakkal, 213)

“İnsan hayatında bâtil ve dalâletlerin en büyüğü devletleştiren bu adamı, farkında olmadan, tam zıddı olduğu bir din icabının insan ve hayat görüşünü **heykelleştirmektedir.**” (Aynadaki Yalan, 95)

“Hoca kitabı Sultan’a teslim ettikten bir ay sonra, ondan şu inanılmaz silahın yapımına girişmesi için **emir aldı.**” (Beyaz Kale, 84)

Hasta gözler gibi, hasta gönüller için de karanlıktan iyi ilaç **yok.**” (Çalığışu,315)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde yüklem kavramı “**bayandawış**” terimi ile ifade edilmektedir. Kelime, “beyan eden” anlamını taşıması bakımından uygun bir terim olduğu söylenebilir.

Cümlede; öznenin hareketini, işini, kim ve ne olduğunu bildiren temel ögeye “**bayandawış** (yüklem)” denir.⁷ Bayandawış, söyleminin turlavlı müşeleri (cümlelerin temel ögeleri) terimi kapsamında değerlendirilir. Türkiye Türkçesindeki gibi yüklem esas yeri, Kazak Türkçesinde de cümlelerin sonudur. Bazı durumlarda yüklem sonda bulunmadığı da olabilir. Fakat bu durum Türkiye Türkçesindeki kadar sık görülmemektedir. Yüklem yerine göre sınıflandırma sistemi Kazak Türkçesinde yoktur. Ama bu tür cümlelere rastlanmaktadır.

Kelime türlerinin hepsi yüklem olabilir. Fakat, yüklem olabilecek kelimeler temel olarak iki gruba ayrılır:

- 1.Etis bayandawış (fiil olan yüklem)
- 2.Esim bayandawış (isim olan yüklem)

Kazak Türkçesinde yüklem (bayandawış) çoğunlukla fiilden yapılmaktadır.

Yüklem (bayandawış) kuruluşuna göre Kazak Türkçesinde; “**dara bayandawış**” (basit yüklem) ve “**kürdeli bayandawış**” (birleşik yüklem) olmak üzere ikiye ayrılır. Bir kelimedenden oluşan yükleme **dara bayandawış** (basit yüklem) denir. İki veya daha fazla kelimedenden oluşan yükleme kürdeli bayandawış (birleşik yüklem) denir.⁸ Ahmet

⁷ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; **Qazaq Tili Grammatikası**, Qazaqtñ Memlekettik Oquw – Pedagogika Baspası Almatı 1957, s. 11.

⁸ Bekturov, Ş., M. Serğaliyev; **Qazaq Tili**, Bilim, Almatı 1993., s. 161.

Baytursinov, “*Til Tağılımu*” adlı eserinde “**kürdeli bayandawış**”(birleşik yüklem) yerine “**qosarlı bayandawış**” terimi kullanılmıştır.⁹

“Fiiller, olumsuzluk, dönüşlülük, edilgenlik, ettirgenlik, işteşlik gibi çatı ekleri alarak, aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanlarını oluştururlar”.¹⁰

Etis bayandawış (Fiil olan yüklem):

Fillerden yapılan basit yüklem (dara bayandawıŝtar):

- a) Bildirme kipinde olan basit yüklem,
- b) Tasarlama kipinde olan basit yüklem,

olarak iki farklı kipte olabilir.

Bu türdeki basit yüklemere Kazak Türkçesinden örnekler:

“Üy işine üş ülken äyel **kirdi.**” [Evin içine üç yaşlı kadın girdi.] (Abay Yolu C. I., s. 198)

“-Oğan **qarama**, mağan **qara!** [Ona bakma, bana bak.] (Abay Yolu C. I., s. 274)

“Äli de kitap betine **üñilüvde.**” [Hâla kitaba bakmakta.] (Abay Yolu C. II., s. 7)

“Sän **tabılar**, än **tabılmas.**” [Güzellik bulunur, şarkı bulunmaz.] (Abay Yolu C. II., s. 74)

Kazak Türkçesinde birden çok fiilin birleşerek yüklem olarak görev yapmasına çok sık rastlamaktayız. Bu yapıların özelliği, cümlede bildirilen hareketin her türlü şeklini vermesidir. Birden fazla fiil yüklemi oluşturduğunda, onlardan sadece birisi temel fiildir ve diğerleri ise ona yardımcı olur. Kürdeli bayandawıŝlar (birleşik yüklem); kürdeli isimler (birleşik isimler)den, kürdeli etistikler (birleşik fiiller)den, isim (isim) ve kömekşi etistik(yardımcı fiil)in birleşmesiyle oluşur. Kazak Türkçesinde yardımcı fiiller çok fazla kullanılır. Esas fiillerle yardımcı fiiller birleşik yüklem olduğunda, öznenin yaptığı hareket daha geniş anlam kazanır.

Kürdeli etistik bayandawış (Fiillerden oluşan birleşik yüklem):

Kazak Türkçesinde, zarf-fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı niteleyen bir yardımcı fiilin, özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiiller mevcuttur.

⁹ Baytursinov, A.; *Til Tağılımu*, Ana Tili, Almatı 1992, s. 275.

¹⁰ Coşkun, V.; *Özbek Türkçesinin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 124.

Kazak Türkçesinde , şimdiki zaman anlamı veren *jatır, jürüw, otıruw* ve *turuw* yardımcı fiilleri değişik anlamlarda şimdiki zamanı ifade ederler.

“*Jür* ile yapılan şimdiki zamanda, zaman düne , bugüne ve yarına yayılmıştır, dün yaptığımız bir işi bugün de yapıyoruz ve yarın da yapacağız anlamı vardır. Bu iş veya oluş geçmişte başlayıp geleceğe kadar devam edebilir. *Jatır* ile yapılan şimdiki zamanda devamlılık vardır, fakat yapılan işe bir müddet ara verilmiştir. *Otıruw* ile yapılan şimdiki zamanda, hareketin şu anda yapıldığı bildirilir ve *turuw* ile yapılan şimdiki zamanda ise , hareketin kısa aralıklarla, fakat devamlı yapıldığı bildirilir”.¹¹ Bu yardımcı fiillerin dışında, farklı fiiller de yardımcı fiil görevini üstlenerek birleşik fiil aynı zamanda birleşik yüklem olabilmektedir.

“Keş qarañğılığı **qoyulanıp keledi**”[Akşam karanlığı koyulaşıyordu.](Abay Yolu C. I., s. 83)

“Minaw köktem küni Toğjandıtağı da asa bir sağındırıp, qattı **köksetip kele jatır.**” [Bu ilkbahar günü, Toğcan’ı yine çok özletip içini kavuruyor.] (Abay Yolu C. II., s. 21)

“Ekewi damılsız **söylep keledi.**”[İkisi ara vermeden konuşarak geliyordu.] (Abay Yolu C. III., s. 189)

“Qunanbay el işinen **jürip ketti.**”[Kunanbay halk arasından ayrıldı.] (Abay Yolu C. I., s. 178)

“Ülken köş **ötıp ketipti.**”[Büyük göç geçmişti.] (Abay Yolu C. I., s. 162)

Esım bayandavış (İsimden yüklem)

Yalın halde veya belirtme ya da çokluk ekini almış olan isimler, isim soylu kelimeler basit yüklem (dara bayandavış) olabilirler. Bu yapıya sahip olan yüklem, “**esım bayandavış**” isimden yüklemdir.¹²

“Bul-**buyırq**, qatal **tıyım.**” [Bu bir emir, çok katı yasak.] (Abay Yolu C. II., s. 62)

“Köp kezınşe aşıq aytısqan äzil qurmetteri **osı.**” [Herkesin önünde açıkça konuşulan şakaları bu] (Abay Yolu C. I., s. 268)

“Bökenşiden Sügir balası Äkimqoja-**mınav**” [Bökenşiden Sügir’in oğlu Akimkoca budur.] (Abay Yolu C. II., s. 56)

“-Xalqım, qazağım, jurtım **sol.**” [Halkım, Kazak’ım, vatanım o.] (Abay Yolu C. III., s. 136)

“Üy **jılı.**” [Ev ılık.] (Abay Yolu C. I., s. 279)

¹¹ Komisyon ; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1055.

¹² Sayrambayev, T. ; **Söylemniñ Turlavlı Muşeleri**, Qazaq Universiteti, Almatı 1991, s. 128.

“Bul qonısta otırğan awıl sanı asa **köp.**” [Bu konaklama yerinde yerleşen köy sayısı pek çok] (IV., 224)

“ Xalıq pen xalıqtı, adam men adamdı tendik dörejesine jetkizetin qasiyet-**bilim.**” [Halk ile hakları, insan ile insanları eşitlik derecesine ulaştıran değer bilimdir.] (Abay Yolu C. II., s. 238)

“ Betinde jalğız tamşısı qan **joq.**” [Yüzünde bir damla kan yok.] (Abay Yolu C. I., s. 73)

Kürdeli esim bayandawış (İsimlerden oluşan bileşik yüklem)ler ise ; isim soylu bir kaç kelime birleşerek yüklem görevi yapar.¹³

“Abaydıñ qasındaǵı jas jigitter sanı **on eki.**” [Abay’ın yanındaki genç yiğitlerin sayısı on iki.] (Abay Yolu C. I., s. 195)

“ Ol-Tabıqtı körmegen **öner iyesi.**” [O, Tobıktının görmediği sanat sahibi.] (Abay Yolu C. II., s. 62)

“Özge jurttan bölünip köşken bul bir top awıldar-şetinen **Irgızbay ruwı.**” [Başka halktan ayrılarak göçen bu köylerin hepsi Irgızbay soyundandır.] (Abay Yolu C. I., s. 58)

“Ol-janaǵı özgeşe üyler tobına öziniñ atqassı jigitemen, saqşısı strajniğimen jāne qasındaǵı hatşısı orıs jigitemen kelip tūsken **qazaq çinovniği.**” [O, önceki farklı evler topluluğunakendisinin seyis yigidi, koruyucu bekçisiyle ve yanındaki katibi Rus yigidiyle gelen Kazak yöneticisi.] (IV., 179)

Qurandı bayandawış (İsim+fiilden oluşan birleşik yüklem) lar ise hem isim soylu kelimenin, hem de fiilin birlikte kullanılmasıyla yapılır. Bu yüklemelerin yapısında hem isim, hem de fiil yüklemelerin özelliklerini görebiliriz (Amanjolov: 114).

M.Balqayev, “Qazirgi Qazaq Tili, Söz Tirkesi men Jay Söylem Sintaksisi” adlı eserinde “**qurandı**” terimi yerine “**qurama**” (karışık) terimini kullanmıştır. “**Qurama bayandawış**” (karışık yüklem)ların esas kelimelerin; isim , sıfat, zamir ve yansımalar olduğu yardımcı kelimelerin ise yardımcı fiiller veya modal kelimeler olan *kerek, belkiy, siyaqtı, tärizdi* (gerek, belki, gibi) v.b. kelimeler olduğunu belirtmektedir.¹⁴

“Biraq Künke özge yasqa qaramay, Abayǵa ğana **közin saldı.**” [Fakat Künke, diğer gençlere bakmayıp sadece Abay’a baktı.] (Abay Yolu C. II., s. 73)

¹³ Oralbayeva, N. , T. Abdıǵaliyeva, B. Şalabayev; **Praktikalıq Qazaq Tili**, Ana Tili, Almatı 1993, s. 193.

¹⁴Balqayev, M.; Qazirgi Qazaq Tili, Söz Tirkesi men Jay Söylem Sintaksisi, Mektep, Almatı 1964, s. 140.

“Betine juqalağan qızıl savle berip, işteği tereñ sırdan, dos köñilden **belgi etti.**” [Yüzüne incecik kızıl ışık verip içindeki derin sırdan, dost gönülden haber verdi.] (Abay Yolu C. I., s. 230)

“Kün **tüs kezi tärizdi.**” [Gün akşam zamanı gibi.] (IV., 159)

“Äldekimge qaytap, zirkildep söylep otırğan ake sözi keyde buğan bir jortıwıl, şabuwl üstündegi şubırındı, **uzag sarın siyaqtanadı.**” [Zaman zaman başkalarını hedef alıp kızarak söylenen baba sözü, bir hücum, savaş vaktindeki ardarda sıralı bir müzik gibiydi.] (Abay Yolu C. I., s. 26)

İki lehçeyi yüklem açısından değerlendirecek olursak;

1. Her iki lehçede de asıl unsurlar arasındadır.
2. Her iki lehçede de yüklem, bir veya birden fazla kelimededen oluşmasına göre, isim veya fiilden olmasına göre sınıflandırmalar mevcuttur.
3. Fiil yüklemelerin yapısı, Kazak Türkçesinde daha zengindir. İki veya daha fazla fiil tek bir yargıyı bildirebilmektedir.
4. Yüklem yeri, her iki lehçede de aynıdır, cümlenin sonundadır.
5. Yüklem yargı bildirmesi her iki lehçede de temel şarttır.
6. Temelde iki lehçedeki bu yapı aynıdır.

Özne

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede yapanı veya olanı gösteren unsur, öznedir. Özne yüklemde belirtilen işi, hareketi, oluşu, durumu üzerinde olan ögedir. Yüklemi isim olan cümlelerde, edilgen fiili cümlelerde ve yüklemi oluş bildiren fiil cümlelerinde özne, olan; diğerlerinde ise yapan unsurdur.¹⁵

Her türlü çekimli fiilin bir öznesi vardır. Öznenin esas özelliği daima yalın durumda olmasıdır. Ancak, iyelik ekleri ve çoğul ekleri alabilirler. Fiil çatılarının değişiklik arz etmesi özne türlerinin ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştur. Bu bakımdan öznelere, belirli özne, belirsiz özne, sözde özne gibi yapılara sahip olurlar.¹⁶ Bunun yanında özne türlerinin adlandırılmasında Türk dili araştırmacıları tarafından bir birliğe varılamamıştır. Terim kargaşası yaşanmaktadır. Terimlerde birlik sağlamak temel sorunlardan birisidir. Bu nedenle farklı tutum ve görüşte olanlar bir araya gelerek bu kargaşaya son vermelidirler.

¹⁵ Karahan, L.; a.g.e., s. 49.

¹⁶ Hatipoğlu, V.; **Türkçenin Sözdizimi**, TDK Yayınları, Ankara 1972, s. 110.

İsim durumundaki bütün kelimeler özne olabilir. Özneler tek kelimedenden oluşabildiği gibi kelime gruplarından da oluşur. Cümlede birden fazla da özne olabilir.

Özne, bazı cümlelerde bir kelime veya kelime grubu olarak gösterilmese de, cümlenin öznesi, yüklem taşıdığı şahıs ekinden anlaşılır. Yüklemdeki şahıs ekinin gösterdiği zamir, cümlenin öznesidir. Bu yapıdaki öznelere “gizli özne” denir.¹⁷

Özne ile yüklem arasında bazı yönlerden uygunluk bulunması gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi ise özne ile yüklem şahıs bakımından uyuşmasıdır. Teklik-çokluk bakımından bu iki unsur arasında çoğunlukla bir uygunluk olmasına rağmen bu uygunluğun aranması şart değildir.¹⁸

Türkiye Türkçesi’nden özne örnekleri :

“**Sümbül Sinan’ın halifesi Merkez Efendi**, surların dışında kendi yaptırdığı caminin ve kendi bulduğu bir ayazmanın yanında yatar.” (Beş Şehir, 50)

“**Ayaşlı**, Hüseyin Bey kadar bilgili adam değildir ama, görüşleri ondan çok keskindir.” (Ayaşlı ile Kiracıları, 80)

“**Kırmızı kiremitli yapının kapısı** kaptanın oturduğu pencereden rahatça görülüyordu.” (72. Koğuş, 93)

“Şimdi **Sinekli Bakkal delikanlıları**, şişman bir adamı tuttular, omuzlarına kaldırdılar.” (Sinekli Bakkal, 301)

“**Alafrangalık** bir veba gibi içimize girmiş, dudaklarımızın tebessümünü silmiş, feracelerimi parçalamış, pabuçlarımızı atmış, parmaklarımızı narin bir mercan gibi parlatarak güzelleştiren kınalarımızı bile ortadan kaldırmıştır.” (Aşk Dalgası, 68)

“**Bizim yoluna dünyalar feda ettiğimiz beyefendi** bir gün buraya geldiğimiz için yalıda bulamamakla bizi terk etti.” (İntibah, 160)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde özne “**bastawış**” terimi ile ifade edilir. “**Bastawış**” (özne) için çeşitli açıklamalar verilmiştir. S. Amanjolov, A.Äbilqayev ve İ.Uyıqbayev’in birlikte hazırlamış oldukları “*Qazaq Tili Grammatikası*” adlı eserde öznenin tanımı şöyle yapılmıştır: cümlede yalın durumda bulunan ve diğer öğelere bağlı olmayan temel öğeye özne denir.¹⁹ 1953 yılında yayımlanan “*Qazirgi Qazaq Tili*” adlı eserde ise; Cümlede, yüklem yardımıyla bildirilen hareketin ya da başka bir durumun sahibi olan öğeye özne denir, şeklinde

¹⁷ Karahan, L.; a.g.e., s. 50.

¹⁸ Karahan, L.; a.g.e., s. 51-52.

¹⁹ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; *Qazaq Tili Grammatikası*, Qazaqtın Memlekettik Oquw – Pedagogika Baspası Almatı 1957, s. 45.

tanımlanmıştır.²⁰ R.S. Āmirov ise, bu tanımlardan daha farklı olarak özneyi şu şekilde tanımlamıştır: Cümlede söylenen fikrin, kim ve ne hakkında olduğunu bildirerek, yüklemdeki hareketin kimin tarafından yapıldığını bildiren cümle ögesine özne denir.²¹

Kazak Türkçesi gramer kitaplarına bakıldığında özne, yüklemeye göre daha önemli bir yere sahiptir. Kazak Türkçesindeki bu durum “Lingvistikalıq Tüsindirme Sözdik”ünde açık bir şekilde “Söylem müşelerinin işindegi eñ negizgisi” (cümle ögelerinin içinde en önemlisi) ifadesiyle belirtilmiştir.²²

Bu konuda S. Amanjolov’un “Qazaq Ādebiy Tili Sintaksiniñ Qısqaşa Kursı” adlı eserinde; “**bastawış**” (özne) cümlelerin en temel direğidir, çünkü cümlelerin sahibi öznedir. Eski gramer kitaplarında, cümlelerin temel ögesi olarak “**bastawış**” (özne) ile “**bayandawış**” (yüklem) diye ifade edilmesi doğru değildir. Özne ile yüklem aynı değerdedir. Bazı cümlelerde özne yoksa yüklemde olmaz, fakat bu izâfi bir tanımdır. Esasen özne olan yerde yüklemde olmaması mümkün değildir²³ şeklinde açıklamalar vardır.

A.Baytursinov; cümlelerin iki temel ögesi bulunduğunu ve bunların 1. Baş müşe (asıl öge) 2.Bayanşı müşe (açıklayıcı öge) olduğunu söylemekte ve bu noktada yine bastawış (özne) ı ön plana çıkarmaktadır.²⁴

Kazak Türkçesinde de özneler yalıdır fakat, iyelik eki ve çokluk eki aldığı durumlar da olabilir. Cümlede, isimler ve onların yerine kullanılan işaret ve şahıs zamirleri, dönüşlülük ve soru zamirleri özne olabilir. Özneleri, yüklemeye *kim?* ve *ne?* sorularını sorarak bulabiliriz.

İsmin; sıfatını, sayısını, hareket ve niteliğini bildiren kelimeler de cümlede özne olabilir. Varlığın niteliğini bildiren sıfatlar, bir fikrin az kelime ile ifade edilmesi gerektiğinde, isimlerle beraber gelmeyerek tek başlarına özne olabilirler. O zaman sıfatlar niteleme değerini kaybetmeden hem isim hem de sıfat anlamını taşırlar²⁵

Kazak Türkçesinden özneye örnekler:

“**Anada körgeñ qatal suwıq suretter** köz aldına gäl bugün tañerteñ körgendey bop qayta elestep edi.” [Geçenlerde gördüğü

²⁰ QAZAQ SSR ĞILIM AKADEMİYASI; Qazaq Tiliniñ Grammatikası II, Sintaksis, Ğılım Baspası, Almatı1966, s. 413.

²¹ Āmirov, R., J. Āmirova; **Jay Söylem Sintaksisi**, Bilim, Almatı 1997, s. 102.

²² Salqınbay, A. E. Abaqan; **Lingvistikalıq Tüsindirme Sözdik**, Sözdik – Slovar, Almatı 1998, s. 34.

²³ Amanjolov, S.; Qazaq Ādebiy Tili Sintaksisiniñ Qısqaşa Kursı, Sanat, Almatı 1993, s. 96.

²⁴ Baytursinov, A.; **Til Tağılımı**, Ana Tili, Almatı 1992, s. 265.

²⁵ Balqayev, M.; Qazirgi Qazaq Tili, Söz Tirkesi men Jay Söylem Sintaksisi, Mektep, Almatı 1964, s. 114.

soğuk sert manzaralar sanki bu sabah seyretmiş gibi göz önüne tekrar geldi.] (Abay Yolu C. I., s. 121)

“**Baysal** Abaydı jaña tanığan edi.” [Baysal, Abay’ı yeni tanımış idi.] (Abay Yolu C. I., s. 102)

“-**Siz** olardı özderiniñ isinen ğana tügel tanıp bolmaysız.” [Siz onları sadece işleriyle tanıyamazsınız.] (Abay Yolu C. II., s. 149)

“-Oğan **kim** keledi?” [Ona kim gelecek.] (IV., 204)

“Jalgız-aq, bir täviri, bötennen **eşkim** joq eken.” [Yalnız iyi bir tarafı, yabancılardan kimse yokmuş.] (Abay Yolu C. I., s. 108)

“**Küz aspanı** küñgirt, bulıñır.” [Güz göğü , kapanık, sıkıntılı.] (Abay Yolu C. III., s. 7)

“**Qora iyesi** qalbalaqtap, işke garay jügirip ketti.” [Ahır sahibi heyecanlanarak içeriye doğru koştu.] (Abay Yolu C. I., s. 100)

“Teginde osı ötken jaz basında **Peterburgtağı Mihalovskoe Artileriyskoe uçilişeni poruçik дәrejesimen bitirip şıqqan jas ofitser Ukenbayev Ğabdrahım** endi askerlik qızmetti ada qıluw üşin, sol azyalığ şetteği Türkistan askeriy oqruguniñ qaramağına jiberilgendi.” [Aslında geçen yazın başlarında Pterburg’daki Mihaylovskoye Topçuluk lisesini poruçik ünvanı ile bitiren genç subay Urkenbayev Gabdirahim, şimdi askerlik görevini yapmak için o kenardaki Türkistan askeri bölgesine gönderilmişti.] (IV., 98)

“**Abay surawlarınıñ salmağı bata bastağan Yunuspek xalfe** jüginen qalpında, jorğanda, jorğaqtaytüsti.” [Abay’ın sorularının ağırlığını anlamaya başlayan Yunusbek hoca baş eğerek yaranmaya başladı.] (IV., 100)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi tek kelimedenden oluşan özneler “**dara bastawış**” (basit özne), birden fazla kelimedenden oluşan öznelere ise “**üyirli bastawış**” (grup özne - birleşik özne) denir.²⁶

İki lehçeyi özne açısından değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

1. Her iki lehçede de özneler tek bir kelimedenden oluşabileceği gibi, gruplar halinde de olabilmektedir.

2. Öznenin yeri, her iki lehçede de aynıdır, cümlede başında veya ortasında olabilir.

3. Her iki lehçede de özneyi oluşturan kelime ve kelime türleri, yalın halde olabildikleri gibi çokluk ve iyelik eklerini de alabilmektedir.

4. Genel itibariyle iki lehçede de öznenin çeşitleri ve kullanımları aynıdır.

²⁶ Balqayev, M.: Qazirgi Qazaq Tili, Söz Tirkesi men Jay Söylem Sintaksisi, Mektep, Almatı 1964, s. 108.

Nesne

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede, yüklemle belirttiği iş, oluş, hareket ve yargıdan etkilenen soyut ya da somut varlığın adı nesnedir.²⁷ Geçişli fiiller, nesneyi etkiler. Fiilin geçişli olması da cümlede nesnenin olup olmamasına bağlıdır.

Yapısında yükleme hal eki olan nesnelere “belirtili nesne”, yükleme hal eki olmayan nesnelere ise “belirsiz nesne”dir. Belirsiz nesne, genel bir varlığı karşılar. Belirli nesnelere cümle içerisinde belirli bir yeri yoktur, fakat belirsiz nesne daima yüklemle önünde yer alır. Belirsiz nesne ile yüklem arasında “da, de, dahi, bile” gibi kuvvetlendirme edatlarından başka bir unsur giremez.²⁸

İsim görevinde bulunan her türlü kelime veya kelime grubu nesne görevinde kullanılabilir. Nesnelere, bir harekete konu oldukları için ismin cümlelerinde pek bulunmazlar.²⁹

Bir cümle içerisinde birden fazla nesne bulunabilir. Fakat bu nesnelere belirli veya belirsiz aynı cinsten olmalıdır. Aynı cümle içinde belirli ve belirsiz nesnelere yer alamaz. Bazı cümlelerde ikinci nesne birinci nesnenin açıklayıcısı durumundadır.³⁰

Türkiye Türkçesinde, “nesne” terimi yanında “düz tümleç” terimi bazı dil bilimciler tarafından kullanılmıştır. Tahir Nejat Gencan, belirtisiz nesne için “düz tümleç” terimini kullanmıştır.³¹ Bunun yanında Nurettin Koç, belirtisiz nesne için “yalın tümleç” terimini kullanmıştır.³² Bu durum, Kazak Türkçesinde, “nesne” bahsini “tolıqtawış” bahsi içerisinde geçmesi ve bunun yanı sıra “tura tolıqtawış” (düz tümleç)’a denk gelmesi bakımından ortaktır.

Türkiye Türkçesinden nesne için örnek cümleler :

“Genç kadın bu hatıra ile **olduğu yerden o kadar gerilere atlayacağını** hiç sanmamıştı.” (Huzur, 142)

“**İnsanları seven, çok seven, onlar için bir çok şey yapmak isteyen bir insan olabilmek ihtirası** içimde doğuyor.” (Semaver-Sarnıç, 185)

“Fakat ne Çaka Bey ne de Karakurt Hafız’a **o bir çift lafı** söyleyemedi.” (Kapı, 220)

²⁷ Koç, N.; **Dilbilgisi**, İnkılâp İstanbul 1996, s. 485.

²⁸ Karahan, L.; a.g.e., s. 53.

²⁹ Yaman, E.; Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 229.

³⁰ Karahan, L.; a.g.e., s. 54.

³¹ Gencan, T.N.; **Dilbilgisi**, TDK Yayınları, İstanbul 1975, s. 90.

³² Koç, N.; **Dilbilgisi**, İnkılâp İstanbul 1996, s. 485.

“Bu döküntü, süprüntü içinde gözüme her ne ilişse, bana bu evde **komşuluğunu ettiğimiz adamlardan birini** hatırlatıyordu. (Ayaşlı ile Kiracıları,252)

“Raif, Muallâ Hanımla benim aramda bir konuşma imkanı hazırlamak için, **onun son kitabımı okumakta olduğunu** haber vermişti.” (Bir Tereddüdün Romanı,39)

“Elinde iri taneli sarı tespih, tenhalarda kendi kendine dolaşırken, **bu bir türlü dönmeyen sevgiliyi** düşünüyordu.” (72. Koğuş, 102)

“Bir seferinde Sultan’ın aklının içinde ne olduğunu anlamak için, **benim yıllardır tuttuğum defterleri, rüyaları, anılarımızı** ortaya döktük.” (Beyaz Kale,121)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde “**söylem müşeleri**” (cümle ögeleri)nin “**turlawlı**” (temel) ve “**turlawsız**” (yardımcı) olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemiştik. Nesne bu yardımcı (turlawsız) ögelerden birisidir. Kazak Türkçesinde nesne, “**tolıqtawış**” terimi içerisinde yer alır ve Türkiye Türkçesinden farklı olarak, Kazak Türkçesinde hem yer tamamlayıcısı hem de nesneyi içine alan “**tolıqtawış**” terimi içinde ifade edilir.

Cümlede yalın ve ilgi durumundan başka isim hal eklerinden birini alan, onun sorusunu cevaplandırın yardımcı ögeye “**tolıqtawış**” (yer tamamlayıcısı ve nesne) denir.³³

Tolıqtawışlar anlam ve sentaks görevi bakımından ve yapısına göre ikiye ayrılır:

1. Tura Tolıqtawış (nesne)
2. Janama Tolıqtawış (yer tamamlayıcısı).³⁴

Bizim nesne bahsinde ele alacağımız “**tura tolıqtawış**” (nesne) tır.

Belirtme durumunda olan tolıqtawışa “**tura tolıqtawış**” (nesne) denir. Tura tolıqtawışlarının belirli ve belirsiz olmaları **jalğawlı** (belirli) ve **jalğawsız** (belirsiz) terimleriyle ifade edilir. Genel anlamda tura tolıqtawış hareketten etkilenen varlığı ifade eden unsurdur.³⁵

“**Şamdı** Qarabas öşirdi.” [Karabas lambayı söndürdü.] (Abay Yolu C. I., s. 131)

“Eki sarı ala qazdı eki ağasınıñ qanjiğasına baylap berip, Şäke, **Ospan janındağı qazdıñ basın** kesip aldı.” [İki benekli kazı iki

³³ Amanjолоv, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 27.

³⁴ Balqayev, M.; a.g.e.; s. 146.

³⁵ Amanjолоv, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 31.

agabeyinin eğerine bağladıktan sonra Şake, Ospan'ın yanındaki kazın başını kesti.] (Abay Yolu C. II., s. 104)

“Quljatay **añgimeni** başqağa burdı.” [Kuljatay olayı başka yöne çekti.] (IV., 193)

“Abay **kisiniñ işindegi önerdi** köre biledi.” [Abay, insanın içindeki hünere görebiliyor.] (Abay Yolu C. III., s. 267)

“Äygerimniñ **bunu Ämir jöninde orınsız qınalağanıñ** dawlaspay tıñdadı.” [Aygerim bunu, Ämir hakkındaki yersiz sonuçlanmasını tartışmadan dinledi.](Abay Yolu C. II., s. 186)

“Abay qora salatın ustalarımın , jumıssıların jäne tört bes üy körşisimın kelip, **sol jumısın** jürgizdirip jatır.” [Abay, evi yapacak ustalarla, işçilerle ve dört beş kadar komşusuyla gelip ileri yola sokuyor.] (Abay Yolu C. II., s. 92)

Her iki lehçeyi nesne açısından değerlendirecek olursak;

1. Türkiye Türkçesinde başlı başına bir cümle ögesi olan nesne, Kazak Türkçesinde hem yer tamlayıcısını hem de nesneyi içine alan “tolıqtawış” terimi içerisinde yer almaktadır.

2. “Tolıqtawış” terimi içerisinde “tura tolıqtawış” ile Kazak Türkçesinde nesne ifade edilmekte ve Türkiye Türkçesindeki “nesne” ile yapı bakımından ortakdır.

3. Her iki lehçede de nesnenin yeri, aldığı ekler ve kullanılışları ortakdır.

Yer Tamlayıcısı

Türkiye Türkçesinde:

Cümlede yaklaşma, bulunma, uzaklaşma durumlarını bildirerek yüklemi tamamlayan unsur, yer tamlayıcısıdır. Yer tamlayıcısı yükleme, yaklaşma (-a/-e), bulunma (-da/-de, -ta/-te), uzaklaşma (-dan/-den, -tan/-ten) ekleri ile bağlanan kelime ve kelime gruplarıdır.³⁶

Tahsin Banguoğlu, “Türkçe'nin Grameri” adlı eserinde “yer tamlayıcısı” terimi yerine “isimleme” terimini kullanmıştır.³⁷

Yer tamlayıcıları, yaklaşma hal eki ile (-a/-e) hareketin yönünü, bulunma hal eki ile (-da/-de, -ta/-te) hareketin geçtiği yeri ve uzaklaşma hal eki ile (-dan/ -den, -tan/-ten) hareketin ayrılma yerini bildirir.

İsim cinsinden her kelime ve kelime grupları yer tamlayıcısı görevinde bulunabilir. Yaklaşma uzaklaşma hal ekini almış olan yer

³⁶ Karahan, L.; a.g.e., s. 55.

³⁷ Banguoğlu, T.; **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1998, s. 529.

tamamlayıcıları isim cümlelerinde çok az kullanılır. Bulunma hal ekini alan yer tamamlayıcıları ise her cümlede bulunabilmektedir.³⁸

Yer tamlayıcılarının temel fonksiyonu, zaman ve mekan içerisinde geniş manasıyla yer ve istikamet bildirmektir.³⁹

Türkiye Türkçesi'nde yer tamlayıcısı örnekleri :

“On yedinci yüzyılın bilim dünyasına boş zamanını veren bu ruhun heyecansız havasını derin bir yerinde, hiç umulmayan, azıcık belirsiz, azıcık mistik bir köşe vardı. (Sinekli Bakkal, 119)

“Çocukla, o solgun sarı ışıkların biriktirdiği rüyalı yere, kuytu bir köşeden bakıyorlardı.” (Bölüşmek, 81)

“Çocuklar artık oynamak için hep mescidin avlusundaki küçük mezarlığın servilerin yeşil gölgesine sığınıyorlardı.” (Sinekli Bakkal, 232)

“Ben, bizim dut ağacının dibinde, mahalle çocuklarına o günkü oynadığımız oyundan, sudan ve su kenarından bahsetmekteydim.” (Semaver – Sarnıç, 48)

“Üç beş yazı arkadaşı dostlardan, hani ya şu her fırsatta size candan bağlılıkları, andları, yeminleriyle söyleyen dostlardan söz ediyorduk. (Onu Beklerken, 17)

Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesi garamerciliğinde daha önce de nesne (tura tolıqtawış) bahsinde belirttiğimiz gibi, nesne ve yer tamamlayıcısı kavramları “tolıqtawış” terimi içerisinde tek bir başlık altında toplanmıştır. Bu terim de kendi içinde **“tura tolıqtawış”** ve **“janama tolıqtawış”** olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yer tamamlayıcısı olarak burada bahsedilen **“janama tolıqtawış”** tır. Bu terim Türkiye Türkçesindeki “yer tamamlayıcısı” teriminin Kazak Türkçesindeki karşılığıdır.

Bulunma, yönelme, ayrılma, hal eklerinden birini alan kelime, cümlede **“janama tolıqtawış”** (yer tamamlayıcısı) görevinde bulunur.⁴⁰

Yönelme durumunda, eylemin *kime?* ve *neye?* doğru olduğu belirtilir. Bulunma durumunda *kimde?* ve *nede?* sorularına cevap verilir.⁴¹ Ayrılma durumunda bir yerden ayrılma, çıkma anlamlarını verir.

³⁸ Karahan, L.; a.g.e., s. 56.

³⁹ Ergin, M.; a.g.e.; s. 408.

⁴⁰ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 32.

⁴¹ Balaqayev, M., T. Qordabayev; *Qazırğı Qazaq Tili Grammatikası, Sintaksis*, Mektep Baspası, Almatı, 1966, s. 132.

Vasıta hal ekini alan **“janama tolıqtawışlar”** (yer tamamlayıcılar) çoğunlukla, kesüw (kesmek), söylesüw (konuşmak), tanısuw (tanışmak), kezdesüw (buluşmak), aylasuw (danışmak) gibi fiillerden önce gelir.⁴² Beraberlik anlamından başka vasıta ve araç anlamı da taşır.⁴³

Kazak Türkçesinden yer tamlayıcısına örnekler:

“Jürekte uytqıp asıqqan quwanış bar.” [Yürekte telaşlı bir sevinç var.] (Abay Yolu C. II., s. 38)

“Şinga kelgende **surawğa** bata almaytın da.” [Gerçekten de sormaya cesaret edemiyorlar da.] (Abay Yolu C. II., s. 192)

“Bul saxarada Abaydın tındavşısı emes, târbiyeli oquwşı qızdarı bar ekenin de eske aldı.” [Bu bozkırda Abay’ın dinleyicisi değil, eğitim almış okuyan kızları olduğunu da hatırladı.] (Abay Yolu C. III., s. 149)

“Sol arada Uljan men Zere özgeşe aşuwanıp ketip, kâri äje qolındağı **aq tayaqpen muni basqa** salıp-salıp ketken bolatın.” [O arada Ulcan ile Zere çok kızıp, yaşlı büyükanne elindeki ak bastonu ile onun başına indiriverdi.] (Abay Yolu C. I., s. 163)

“Sizge köp bilüw kerek.” [Sizin çok bilmeniz gerekir.] (Abay Yolu C. II., s. 151)

“Keler küni ulı säskede, **Seyit jatqan Toğalaq awıldarınıñ üstinde** bir jıyın jıyılıp jattı.” [Sonraki gün öğleye doğru, Seyit’in yattığı Toğalak köylerinin üstünde bir grup insan toplandı.](IV., 223)

“Biraq Abaydın qasında otırğan Uljan **jawlıgınıñ uşimen** közin sürtip:

-Örtenseñ de ündemey örten degeni me? dedi.”

[Fakat Abay’ın yanında oturan Ulcan, yemenisinin ucuyla gözünü silip:

-Yansan da ses çıkartmadan yan demek mi? dedi.] (Abay Yolu C. I., s. 146)

İki lehçeyi yer tamlayıcısı bakımından karşılaştırırsak;

1. Türkiye Türkçesindeki yer tamlayıcısı , Kazak Türkçesinde “tolıqtawış” terimi içerisinde yer alan “janama tolıqtawış” terimi ile ifade edilir ve yapı bakımından tamamen ortaktır.

2. İki lehçede de yer tamlayıcısının ekleri aynıdır fakat, Kazak Türkçesinde bu eklerin, ekleneceği kelimenin son harfine göre bazı fonetik değişiklikler arz etmektedir. Sonuç itibariyle her iki lehçede var olan bu cümle ögesi ortaktır.

⁴² QAZAQ SSR ĞILIM AKADEMİYASI; **Qazaq Tiliniñ Grammatıkası II, Sintaksis**, Ğılım Baspası, Almatı1966, s. 71.

⁴³ Balaqayev, M. , T. Qordabayev; a.g.e., s. 133.

Zarf**Türkiye Türkçesinde:**

Cümlede yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta ve şart bildirerek yüklemi bu yönlerden tamamlayan cümle unsuru zarftır. İsimler eksiz veya yön, vasıta, eşitlik ve bazı hal ekleri ile, fiillerde zarf-fiil ekleri ile zarf görevinde bulunurlar. Yön, zaman, tarz, sebep, vasıta, miktar ve şart bildiren bütün kelime ve kelime grupları cümle içinde zarf görevi yaparlar. Bir cümlede aynı veya farklı türde birden fazla zarf bulunabilir.ama farklı türde zarfların bir arada bulunduğu cümlede, genellikle zaman zarfı diğer zarfların önünde yer alır. Miktar bildiren zarflar ise yüklem hemen önünde yer alır.⁴⁴

Zarfların temel fonksiyonu, fiilin şartlarını ve zamanını göstermesidir.⁴⁵ Türkiye Türkçesi'nde "zarf" için dilbilimciler tarafından değişik kelimeler kullanılmıştır. Tahsin Banguoğlu⁴⁶, "zarflama", Tahir Nejat Gencan⁴⁷, Nurettin Koç⁴⁸ ve Fuat Bozkurt⁴⁹ "belirteç tümleci" ve Sezai Güneş⁵⁰ "zarf tamlayıcısı" terimlerini kullanmışlardır.

Türkiye Türkçesi'nde zarfların kullanışlarına örnekler :

"Köyün civarını, çiçek açmış şeftalilerin dibinde derileri pul pul çobanlarla **dinlenerek** ekseriya, **bahar güneşine sarılıp yürüyerek** dolaştım." (Semaver-Sarnıç,45)

"**Günler geçip kız büyüyüp serpilince, bir de güzelleşiverince;** içindeki kıvılcım, yangın oldu." (Azap Toprakları, 129)

"Hasta, **hiçbir şüphe ile bulunmayan saf ve berrak bir sevinç duyabilecek kadar** doktora ve doktorluğa inanmıyordu." (Bir Tereddüdün Romanı, 73)

"72. Koğuş, **bütün cezaevlerinde olduğu gibi cezaevlerinin en yoksul, yoksul olduğu içinde en pis** koğuşudur." (72. Koğuş, 20)

"**Rabia'nın evlenmesini Sinekli Bakkal'ın çeşmebaşı, mahalle kahvesi, hususi evleri her an tartışırken,** sabit Beyağabeyin genç külhanilerinin içlerinde kıskançlık uyandı." (Sinekli Bakkal, 213)

⁴⁴ Karahan, L.; s. 58.

⁴⁵ Ergin, M.; a.g.e., s. 408.

⁴⁶ Banguoğlu, T.; a.g.e.; s. 530.

⁴⁷ Gencan, T.N.; s. 102.

⁴⁸ Koç, N.; a.g.e., s.490.

⁴⁹ Bozkurt, F.; **Türkiye Türkçesi**. Hatipoğlu Yayınları, Ankara 1999, s. 175.

⁵⁰ Güneş, S.; **Türk Dili Dilbilgisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, İzmir 1996, s. 375.

Kazak Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde “**zarf tümleci**” teriminin karşılığı Kazak Türkçesinde “**pısıqtawış**” tır.

Cümle içinde; yüklemi, zaman, yön, niteleme, ölçü, sebep gibi çeşitli yönlerden tamamlayan ögeye pısıqtawış (zarf tümleci) denir.⁵¹

Pısıqtawışlar (zarf tümleçleri) anlamlarına göre 5'e ayrılır;

- a. Sıncıymıl pısıqtawış (Durum zarfı)
- b. Mezgil pısıqtawış (Zaman zarfı)
- c. Sebep pısıqtawış (Sebep zarfı)
- d. Maqsat pısıqtawış (Maksat zarfı)
- e. Meken pısıqtawış (Yer zarfı)⁵²

a. Sıncıymıl pısıqtawış (Durum zarfı): Cümlede bir işin, hareketin nasıl olduğunu ya da olacağını bildiren, bununla birlikte miktarını ve niteliğini bildiren zarfa “**sıncıymıl pısıqtawış**” (durum zarfı) denir.⁵³ Fakat, 1967 yılında yayınlanan “*Qazaq Tiliniñ Grammatikası*” adlı eserde, yapılan işin miktarını bildiren pısıqtawış (zarf tümleci) “**mölşer pısıqtawış**” (tahmin zarfı) olarak gösterilmiştir.⁵⁴ Yükleme sorulan; *qalay?*(nasıl) ,*qalayşa?*(nasıl), *ne etip?*(ne yapıp), *ne qıp?*(ne yapıp), *qanşa ret?*(kaç defa), *ne arqılı?*(ne hakkında) sorularından birine cevap verir.⁵⁵

“Suluw aqınnıñ jırı, keyde **tereñ** toltıp, keyde **ızamen** şiyriğadı.” [Güzel akının jırı bazen derinden çıkıyor bazen de hiddetle hareket ediyor.] (Abay Yolu C. III., s. 245)

“ **Nurlı qara közderin tömen salıp**, ünsiz mülqip tiädadı.” [Nurlu kara gözlerini aşağıya indirip sessizce bütün ruhuyla dinlendi.] (Abay Yolu C. I., s. 230)

“İşteği **ızamen, qıjılmen** aytatın.” [İçindekini hiddetle öfkeyle söylerdi.] (Abay Yolu C. I., s. 273)

“Abay **jaña oyanğanday, alañ etip jalt** qaradı.” [Abay yeni uyanmış gibi birdenbire şaşırarak baktı.] (Abay Yolu C. I., s. 162)

b. Mezgil pısıqtawış (Zaman zarfı): Cümledeki hareketin, iş ve oluşun zamanını bildirir.⁵⁶

Cümle içinde kullanılan, *keyin*, *beri*, *burın*, *bastap*, *soñ*, *sayın*, *bürsigüni*, *kündiz* v.b. kelimeler zaman anlamı vererek “**mezgil pısıqtawış**” (zaman zarfı) olurlar. Yükleme sorulan; *qaşan?*,

⁵¹ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 40.

⁵² Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 44.

⁵³ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 44.

⁵⁴ QAZAQ SSR ĞILIM AKADEMİYASI; *Qazaq Tiliniñ Grammatikası II, Sintaksis*, Ğılım Baspası, Almatı 1966, s. 95.

⁵⁵ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 44.

⁵⁶ Bekturov, Ş., M. Serğaliyev; a.g.e., s. 170.

qaşannan?, qaşannan beri?, qaşanğa deyin?, qay kezde? sorularına cevap verir.⁵⁷

“**Keyin** Erkejanğa tağı kisi jiberildi.” [Sonra Erkejon’a bir kişi daha gösterildi.] (Abay Yolu C. III., s. 259)

“**Äygerimniñ üyine qaray jürgende** Abay işinen ülken şükir etti.” [Abay, Aygerim’in evine doğru giderken, içinden çok şükür etti.] (Abay Yolu C. II., s. 254)

“**Bürsigüni** Abay jürip ketedi.” [Abay, öbürsü gün gidecek.] (III., 258)

“**Kündiz** bir oraydı Mänike Şubardı oñaşalap alıp edi.” [Gündüz uygun bir zamanda Manike , Şubar’ı yalnız yakalamıştı.] (III., 241)

“**Osı küni tös ova** Ospan avlına bar tuwıstar jıynaldı.” [O gün öğleden sonra Ospan’ın köyüne akrabalarının hepsi toplandı.] (III., 251)

c. Sebep pısıqtawış (Sebep zarfı): Cümledeki hareketin, işin ve oluşun sebebini bildiren zarfa “**sebep pısıqtawış**” (sebep zarfı) denir.⁵⁸ Sebep pısıqtawışları (sebep zarfları) çoğunlukla fiillerin geçmiş zamanı bildiren sıfat-fiillerden *-dıq/ -dik* ve ayrılma hal ekleri *-dan/ -den, -tan/ -ten* ile birleştiğinde oluşur. İsim-fiilden sonra ise, *üşini, sebep* edatlarının gelmesi halinde kelime veya kelime grubu sebep pısıqtawış olur. Yükleme sorulan; *nelikten?*(niçin), *nege?*(niçin), *ne sebepti?*(hangi sebepten), *ne üşin?*(ne için) sorularına cevap verir.⁵⁹

“**Tek qana özderine sıırı mälim emes saxara uwaqiyğası bolğandıqtan jäne izdewşi jurıt köbeyip ketkendikten** barıp, batıl qıymılday almadı.” [Sadece kendileri tarafından sıırı bilinmeyen çöl olayı olduğundan ve araştıran insanlar çoğaldığından cesurca hareket edemedi.] (Abay Yolu C. I., s. 302)

“**Küz taqaw bolğandıqtan**, betege-burıl, köde-sarğış.” [Güz yaklaştığından ayrık otları buruşmuş, stipa otu sararmış.] (Abay Yolu C. II., s. 165)

“Bilgir qusbegi Qaraşegidiñ **qabala qus emes, tüz qusı ekenin jaqsı bilgendikten**, onıñ böten qusqa töspeytinime meylinşe senedi.” [Bilgiç kuş yetiştiricisi Karaşegir, kobala kuşu değil de tüz kuşu olduğunu iyice anladığından, onun diğer kuşa yenilmeyeceğine tamamen inandı.] (Abay Yolu C. II., s. 193)

⁵⁷ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 47.

⁵⁸ Amirov, R., J. Ämirova; a.g.e., s. 155.

⁵⁹ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 48.

d. Maqsat pısıqtawış (Maksat zarfı): Cümlede bildirilen iş, hareket ve oluşun hangi amaçla yapıldığını bildiren zarfa “**maqsat pısıqtawış**” (maksat zarfı) denir.⁶⁰

İsimler ile *-ğalı/-geli, /qalı/-keli* eklerini alan fiiller bir arada kullanıldıklarında veya fiillerin sadece bu ekleri almalarıyla maqsat pısıqtawış olurlar. *-uw üşin* şeklindeki yapılar da maqsat pısıqtawış olur. Bunlarla birlikte cümle içerisinde maksat manası taşıyan zarflar da maqsat pısıqtawıŝı oluşturur. Bu zarflar; *ädeyi*(kasten, bilerek), *arnayı*(özel olarak), *jorta*(mahsusen, bilhassa), *qasaqana*(bilerek, kasten) v.b. dir.⁶¹ Yükleme sorulan; *ne istewge* (ne yapmak için), *ne üşin* (ne için), *ne maqsatpen* (hangi maksatla), *nege bola* (ne yapmak için) sorularına cevap veren cümle ögesi “**maqsat pısıqtawıŝı**” (maksat zarfı) dir.⁶²

“Ulcan kâri enesi men balalarınıñ jayın oylap, **ädeyi** asılay tartınıp qağan.” [Ulcan yaşlı kaynanasıyla çocuklarını düşünüp bile bile geri kalmış.] (Abay Yolu C. I., s. 179)

–“Bul Puşarbay bılır Toqpambette **Böjeyge ara tüsem dep**, Qunanbaydan tayaq jegen.” [Bu Puşarbay, geçen sene Tokpambet’te Böcey’i savunacağım diye Kunanbay’dan dayak yemiş.] (Abay Yolu C. I., s. 172)

“Qorıqtan kün ŝığa **atqa mineyik dep** asıqqan-dı.” [Korıktan güneş doğar doğmaz ata binelim diye acele etmişti.] (Abay Yolu C. I., s. 15)

Yukarıdaki son örnekte iki ayrı pısıqtawış (zarf tümleci) kullanılmıştır. Birincisi; “kün ŝığa” (güneş doğar doğmaz) mezigil pısıqtawıŝı (zaman zarfı), ikincisi; “atqa mineyik dep” (ata binelim diye) maqsat pısıqtawıŝı (maksat zarfı) görevindedir.

e. Meken pısıqtawış (Mekan zarfı): Cümlede iş, hareket ve oluşun nereye doğru, hangi yönde ve hareketin nereden başladığını bildiren zarfa “**meken pısıqtawış**” denir.⁶³ Meken pısıqtawış (mekan zarfı) görevinde kullanılan kelimeler; *äri, äride, joğari, tömen, aldan, üske, işte, tısqarı* v.b. dir.⁶⁴ Yükleme sorulan; *qayda?, qalay qaray?, qay jerge ŝeyin?* sorularını cevaplandırır.⁶⁵

“**Qızıl tiyirmeniñ qasınan örlep qalağa qaray** basqan Abay, “qırattağı alañda izvozcık bar ma” dep qarastırıp edi.” [Kızıl değırmenin yanından yukarı, şehre doğru giden Abay, “tepedeki meydanda arabacı var mı?” diye bakındı.] (IV.,42)

⁶⁰ Amirov, R., J. Ämirova; a.g.e., s. 155.

⁶¹ Amirov, R., J. Ämirova; a.g.e., s. 155.

⁶² Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 49.

⁶³ Amirov, R., J. Ämirova; a.g.e., s. 153.

⁶⁴ QAZAQ SSR ĞİLİM AKADEMİYASI; **Qazaq Tiliniñ Grammatıkası II, Sintaksis**, Ğılım Baspası, Almatı 1966, s. 90.

⁶⁵ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 50.

Zarfları kullanışları bakımından her iki lehçeyi karşılaştıracak olursak:

1. Her iki lehçede de zarflar; yapısı, kullanışları ve anlamları bakımından ortaktır.

2. Her iki lehçede de zarflar, cümledeki yeri itibariyle benzerdir. Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi cümle içinde zarfın yeri zaman zaman değişebilmekte ve önem arz etmesine göre yükleme yaklaşabilmektedir.

Anıqtawış (Niteleyici)

Kazak Türkçesi gramerinde “söylem müşeleri” (cümle ögeleri) arasında sayılan bir başka unsur daha vardır. **“Anıqtawış”** (niteleyici) terimiyle ifade edilen bu cümle ögesi, Türkiye Türkçesi gramerinde cümle ögeleri arasında özel bir grup teşkil etmemektedir. Türkiye Türkçesinde, diğer unsurlar içerisinde değerlendirilen bu unsurun, üç ayrı mukabili vardır. Bunlar genel hatlarıyla; *niteleyen*, *tamamlayan* ve *açıklayıcı özne* veya *kelime* dediğimiz kavramlardır.

Bir nesnenin, bir şahsın sıfatını, rengini, sayısını, aitliğini bildiren cümle ögesine **“anıqtawış”** denir.⁶⁶ Anıqtawışlar cümlede isimden oluşan cümle ögelerini çeşitli yönlerden niteler. Bu nitelemenin açıklayıcı bir fonksiyonu vardır. Bu, Kazak Türkçesi gramerinde **“sın esim”** (sıfat) terimi ile ortak bir yapıdadır. Aynı ifade, kelime grupları içerisinde “sın esim” (sıfat), cümle ögeleri içerisinde ise **“anıqtawış”** (niteleyen) görevindedir. Türkiye Türkçesinde ise bunun mukabili sadece sıfattır, cümle ögesi olarak değerlendirilmez. Kazak Türkçesindeki bu durum, Ş. Bekturov ve M. Serğaliyev’in birlikte hazırlamış olduğu *“Qazaq Tili”* adlı kitapta şöyle açıklanmıştır: Sıfat, anlam yönünden kişi veya nesnenin niteliğini, belirleyicisini bildiren kelime türüdür ve cümlede ise “anıqtawış”(niteleyen) görevini yapar.⁶⁷ Bu bazen bir kelimeyle bazen de birden fazla kelimeyle olur.

Bu yapıya göre anıqtawışlar ikiye ayrılır:

1. Dara (basit) anıqtawış,
2. Kürdeli (birleşik) anıqtawış.

Anlamlarına göre de ikiye ayrılmaktadır:

1. Sapalıq (niteleme) anıqtawış,
2. Menşikti (iyelik) anıqtawış.⁶⁸

⁶⁶ Amanjолоv, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 36.

⁶⁷ Bekturov, Ş. , M. Serğaliyev; a.g.e., s. 91.

⁶⁸ Salqınbay, A. E. Abaqan; *Lingvistikalıq Tüsindirme Sözdik*, Sözdik – Slovar, Almatı 1998, s. 18.

Sıfat, zamir, sıfat-fiiller ve yalın şekildeki isimden yapılan anıqtawış, **“sapalıq (niteleme) anıqtawışı”**dır. İlgi durumu ekini alan anıqtawış ise, **“menşikti (iyelik) anıqtawış”** olur. Sapalıq (niteleme) anıqtawışlar kelimelerle ilişki kurarak belirsiz isim tamlamasını, menşikti (iyelik) anıqtawışlar ise belirtili isim tamlamasını oluşturur.

Belirtisiz isim tamlaması oluşturan sapalıq anıqtawışta, ismin rengi, büyüklüğü, şekli, v.b. sıfatları belirtilir. Belirtili isim tamlamasını oluşturan menşikti anıqtawışta ise, tamlayan kısımdaki ilgi ekiyle sahiplilik bildirir.

“Barlıq jastar tobi **qımbat** qonaqtı, amalsız attandırıp saldı.” [Gençler grubunun tamamı, değerli misafiri çaresiz ata bindirip uğurladı.] (III., 264)

“Xalıqtıñ **ulı sanalı** aqını sol xalıqtıñ ızası, namısımın qattı şırıqqanday.” [Halkın büyük ünlü şairi şu halkın rızası ve namusuyla çok iyi beslenmiş gibi.] (III.,248)

“Onıñ **tüksiygen** qabağı, **tüyilgen** közi Älmağambetke tağı bir qatal xabar äkelgendi sezdirdi.” [Onun çatık kaşları, dik gözleri Almağambet’e daha kötü bir haber getirdiğini sezdirdi.] (IV., 84)

“**Qara qarğanıñ qanatınday nemese kömirdey jiltir qara** saqalı bar, **jalpaq kızıl yüzdü, isingen qalıñ kızıl qabaqtı** Äzimbay osılayşa tor qurup qoyıp, özi qurıq jonıp otır.” [Kara karganın kanadı gibi veya kömür gibi parlak siyah sakalı var, yayvan kızıl suratlı, şişmiş kızıl alınlı Äzimbay böylece tuzak kurarak, kendisi tuzağı bekliyor.] (III., 236)

“Közinen **ünsiz awır, ıstıq** tamşılar ağıp ketkenin bayqamağan eken.” [Gözünden sessiz, ağır, sıcak damlaların aktığının farkında değilmiş.] (Abay Yolu C. I., s. 162)

“**Bul roman işinde isiniñ alıs aňgarı Vladimir Dubrovskiyge ugsaytın ädil, kekşil, ottay ör namıs iyesi, Abaydı sonşa süyindiretin er** Soxatıy özi bar.” [Bu roman içinde , işinin uzak vadeli hedefi olan Vilademir Dubrovskiy’e benzeyen adil , hırslı, güçlü bir namus sahibi, Abay’ı çok sevindiren kişi Soxatıy vardı.] (Abay Yolu C. II., s. 131)

“**Aq jüzdi, keñ manday, sarğış közdi, zor deneli, kelbetti jas** Dutbay qazirde Qaratay közine, **jalıñğa tüser** suñqarday.”[Ak yüzlü, geniş alınlı, iri gölü, heybetli vücutlu genç Dutbay şimdi, Karatay’ın gözünde ateşe düşen şahin gibi.] (Abay Yolu C. II., s.179)

Türkiye Türkçesinde belirli bir cümle ögesini oluşturmeyen bu yapı bağlı olduğu kelime ile birlikte değerlendirilir. Fakat, Kazak Türkçesinde bu yapı hem sıfat hem de “anıqtawış” (niteleyen) olarak cümle ögesini oluşturmaktadır. Temelde sıfat olan bu yapı Kazak Türkçesinde cümle ögesi olarak da değerlendirilmiştir

Cümle Dışı Unsurlar Türkiye Türkçesinde:

Cümlelerin kuruluşuna katılmayan fakat dolaylı olarak cümlelerin anlamına yardımcı olan unsurlar cümle dışı unsurlardır. Bağlama edatları, ünlem edatları, ünlem grupları, hitaplar, ara sözler cümlede yer almaları halinde anlam olarak cümleyi tamamlayıcı fakat yapı bakımından cümleye katkıları yoktur. Bu unsurlar cümlelerin her yerinde, başında, ortasında ve sonunda bulunabilirler. Cümle içinde bazen iki çizgi arasında, bazen parantez içinde yer alan açıklama cümleleri de cümle dışı unsurlardır.⁶⁹

Herhangi bir unsurun cümle dışı bir unsur sayılmasındaki asıl ölçü, o unsur ile yüklem arasında gramatik olarak bir bağ kurulmamasıdır. Demek ki bu tür unsurlar şeklen cümle içinde olmasına rağmen, işlev ve anlam bakımından (kısmen de olsa) cümle dışındadır.⁷⁰

Yukarıda cümle dışı unsur olarak belirtilenler, bazı dilbilimciler tarafından ele alınmamıştır. Bu konuya, Tahsin Banguoğlu, Tahir Nejat Gencan, Fuat Bozkurt, Nurettin Koç'un Türkçe'nin dilbilgisi ile ilgili kitaplarında yer verilmemiştir.

Cümle dışı unsurlar, esas itibari ile, fiil ile ilgili olmayan ve cümleye sadece ilave edilmiş durumda olan unsurlardır.⁷¹

Türkiye Türkçesi'nden cümle dışı unsurlarla ilgili örnekler :

“Daha geniş (**olarak**) beklediğimiz sokaklarda, daha zengin (**olduklarını**) umduğumuz yapılardan, daha güzel ve daha temiz (**bulduklarını**) sandığımız halktan başlayarak en ufak ayrıntılara kadar bütün kenti oluşturan şeyler- **görürsünüz ki** - hep bildiklerinizin uzağındadır.” (Onu Beklerken, 56)

“İçimden : **Ah, ey aşk!** Sen yalnız şairlerin hayalinde misin?” diyordum.” (Aşk Dalgası, 10)

“**Fakat** bir çok eklemelere ve onarmalara rağmen hala yerli mimarisinin sadeliği, özel ağırbaşlılığı, verdiği genişlik hissi bozulmamıştır.” (Sinekli Bakkal,172)

“Bir eliyle Zehra ninenin evinin takmağına yapışmış başı cumbada, avazı çıktığı kadar **“Heey, Rabia abla be!”** diye bağırıyordu.” (Sinekli Bakkal, 204)

“Kendi gündeliğinden kopmuş herhangi bir mahluk gibi yavaş yavaş, **hatta** bu gündeliğin sıkıntılarını **-ufak tefek rahatsızlıklar, endişeler-** beraberinde getirerek bahçeye girmişti.” (Huzur, 311)

⁶⁹ Karahan, L.; a.g.e., s. 69-70.

⁷⁰ Yaman, E.; a.g.e., s. 246.

⁷¹ Ergin, M.; a.g.e., s. 409.

Kazak Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde, “**cümle dışı unsurlar**” diye ifade edilen terim, Kazak Türkçesinde “**Oqşaw sözder**” terimi ile ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Kazak Türkçesinde “**Oqşaw sözder**” (cümle dışı unsurlar) **söylem müşeleri** (cümle öğeleri) bahsinde değil de cümlelerin sınıflandırılması bahsinde işlenmiştir. Fakat yapı itibarıyla iki lehçede de cümle dışı unsurlar aynı yapıdadır. Kazak Türkçesinde de bu tür yapıları içinde bulunduran cümleler, başlı başına bir cümle türü kabul edilmektedir.

Cümle yardımıyla bildirilen fikre katkısı olan kelimeler, kendi içinde hem anlam hem de gramatik yönden cümleye bağlı olmalarından dolayı esas ve yardımcı öge görevini yapmaktadırlar. Fakat bazı kelimeler ve kelime grupları, cümlelerin yapısında bulunup cümlelerin anlamını tam olarak ifade etmekte yardımcı olmalarıyla birlikte cümledeki diğer kelimelerle sentaks bağı kurmazlar. Böylece cümle ögesi hizmetinde bulunmazlar, cümledeki diğer öğelerden ayrı bir tarzda söylenir.⁷²

“**Oqşaw sözder**” (cümle dışı unsurlar) cümlede belirli bir ögeyi oluşturmamakta fakat cümleyi anlam yönünden tamamlamaktadır. Bu da cümlede belirtilmek istenilen amacı tam olarak ifade etmekte büyük bir öneme sahiptir.

“**Oqşaw sözder**” (cümle dışı unsurlar) cümleye verdiği anlam değerine göre ve hangi kelimelerden yapıldığına göre 3’e ayrılmaktadır.

- a. Qarapta söz (hitap sözler)
- b. Qıstırma söz (ara söz)
- c. Odağay söz (ünlem bildiren cümle başı edatı).⁷³

A. Baytursunov, “**Oqşaw sözder**”i (cümle dışı unsurlar) “**buratana sözder**” (sığıntı kelimeler) olarak adlandırmakta ve “**qıstırma söz**” (ara söz) ve “**qaratpa söz**” (hitap kelimesi) olarak ikiye ayrılmaktadır.⁷⁴

a. Qaratpa Sözder (Hitap Kelimeler): cümlede fikrin kime söyleneceğini bildirmek ve dikkatini çekmek için söylenen kelimelere qaratpa söz (hitap kelimeler) denir.⁷⁵

⁷² Balakayev, M., T. Qordabayev,; a.g.e., s. 178.

⁷³ Balakayev, M., T. Qordabayev,; a.g.e., s. 178.

⁷⁴ Baytursunov, A.; a.g.e., s. 286.

⁷⁵ Bekturov, Ş. , M. Serğaliyev; a.g.e., s. 184.

Bir kişiye veya bir topluluğa hitap ederken, o kişiyi veya topluluğu ifade eden kelimeler kullanılır. Kullanılan bu özel kelimeler cümle içinde herhangi bir ögeyi oluşturmaz fakat anlam yönünden cümleye katkı sağlar.

“- **Erbol ağa**, mınalardıñ orınsız külki, jalğan sıqağın tıyıñızşı!” [Erbol ağabey, şunların yersiz gülmelerini, yalan dalga geçmelerine son verir misiniz!] (III.,8)

“Äy, **apa-ay!** –dep, Uljañğa burıldı da, –äytewir, bar beyilindi bergeniñ sol bolğan soñ aytasıñ ğoy.” [Oy , anam oy, diyerek Ulcan’a döndü de nihayetinde tüm istediğın o, olduktan sonra söylersin ya.] (Abay Yolu C. II., s. 326)

“- **Qarağım**, qolqañ bazarlıq bolsa, osı arbadadı tättiniñ bəri seniki bolsın.” [Göz bebeğim, arzun pazarlık ise, şu arabadaki tatlıların hersi senin olsun.] (Abay Yolu C. II., s. 248)

“- **Şıraqtarım**, sendermen söylesip özım de sergip qaldım.” [Işıklarım, sizlele konuşup kendim de dinlendim.] (Abay Yolu C. I., s. 266)

“**Jamağat**, sabır etiñiz!” [Cemaat, sabrediniz.] (IV., 24)

“**Äfendim Sarmolla!** Men sizdi tındadım, tındadım da tanıdım.” [Efendim Sarmola! Ben sizi dinledim dinledim de tanıdım] (IV., 29)

“Meni qoyıñızşı, **Abay!**” [Beni bırakır mısınız, Abay!] (Abay Yolu C. II., s. 67)

b. Qıstırma Sözder (Ara Sözler): kendileri cümle ögesi olmadan sadece söyleyenin görüşlerini bildiren kelimelere veya kelime gruplarına “**qıstırma sözder**” (ara sözler) denir.⁷⁶

Cümle içerisinde geçen; *ärine*, *meniñşe*, *mümkin*, *eñ eveli*, *äsirese*, *älbette*, *бирақ*, *seniñşe*, *sirä*, *belkim*, *şınında*, *bäse* v.b. kelimeler qıstırma sözlerdir.

“**Ärine**, keleşegi ayanıştı.” [Elbette , geleceği karanlık.] (Abay Yolu C. II., s. 268)

“**Älbette**, vaşe blagorodie, jol emes!” [Muhakak, doğru değil saygıdeğer beyefendi.] (Abay Yolu C. II., s. 268)

“-**Bäse**, büytpese Bazekeñ bola ma? [Ah işte, Bazeke olmasa olur mu?] (Abay Yolu C. I., s. 56)

“**Söytip**, Bazaralı men Jigitekke ara tüşip, qostaydı derlik atqamınerler, az-aq kün işinde qıyanatşıl jolına basıp, tastap-tastap ketti de bardı.” [Böylece, Bazaralı ile Jigitek’e müdafaa etmeye çalışıp

⁷⁶ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 78.

yöneticiler destekledi, gün içinde hainlik yaparak yavaş yavaş bırakıp gittiler.] (Abay Yolu C. I., s. 100)

“**Abay ağa, meniñ oyımşa**, sol kisiler durıs ayta ma deymın.”
[Abay ağabey, fikrimce, bu kişiler doğru söylüyor mu diye düşünüyorum.] (III., 124)

c. Odağay Sözder (Ünlem Kelimeler): Cümlede söylenen fikre, düşünceye göre, söylenenin gönül halini bildiren kelimelere **odağay sözder** (ünlem kelimeler) denir.⁷⁷ Bu tür kelimeler üzüntü, sevinç, şaşkınlık gibi durumları bildirir. Söyleyen kişinin hislerini ve duygularını açığa vurmada yardımcı olan kelimelerdir.

“**Ätten**, Abay ağa, qadirindi biler xalqıñ az, qayteyin!” [Ah, Abay ağabey, kıymetini bilen halkın az, ne yapayım.] (IV., 201)

“**Bärekelidi**, Abay ağa!-desip qaldı.” [Maşallah, Abay ağabey dedi.] (Abay Yolu C. I., s. 67)

“**Äy**, sen meniñ üstime nege kiresin? –deydi.” [Hey, sen benim üstüme niçin geliyorsun? dedi.] (III., 250)

“**Uwa**, Qulınşaq aqsaqal, köşpesin degen mırzañıñ sälemin aytamın.” [Hey, Kulinşak aksakal, göçmesin diyen mirzanın selamın söylüyorum.] (Abay Yolu C. I., s. 171)

“**Oy**, ol qustı bilgenmen, aqlı joq, minezi jaman neme emes pe?” [Oy, o kuşu biliyorum, akli yok, karakteri kötü bir şey değil mi?] (Abay Yolu C. II., s. 197)

“**Ä-ä**, ras ayaz eken desem, serder ekeseñ! –dedi de, şet eldiñ kisilerimen amandastı.” [Haa, tam ayaz diye düşünsem sizlermişsiniz! dedi de yabancılarla selamlaştı.] (Abay Yolu C. II., s. 305)

“**Oybay**, Abay, uyqısırap tursıñ.” [Oy aman, Abay utanmaya devam etsin.] (Abay Yolu C. II., s. 31)

Cümle dışı unsurları iki lehçe açısından değerlendirirsek;

1. Türkiye Türkçesinde cümle ögeleri arasında yer alan cümle dışı unsurlar, Kazak Türkçesinde cümle ögeleri içerisinde sayılmamaktadır.

2. Türkiye Türkçesinde cümle dışı unsurlar tek bir başlık altında incelenirken Kazak Türkçesinde “oqşaw sözder” (cümle dışı unsurlar) kapsamında üçe ayrılarak incelenmiştir. Fakat bu durum içerik olarak Türkiye Türkçesinden farklı bir yapıda değildir. Her ne kadar Kazak Türkçesinde üçe ayrılmış olsa da içerik olarak Türkiye Türkçesi ile tamamen ortaktır.

⁷⁷ Amanjolov, A., Äbilqayev, A., Uyıqbayev, İ.; a.g.e., s. 82.

a. Edebi Kaynakça:

- ABASIYANIK, S. F.; **Semaver-Sarnıç**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, 229 S.
- ADIVAR, H. E.; **Sinekli Bakkal**, Atlas Kitabevi, İstanbul 1983, 302 S.
- ÄVEZOV, M.; **Abay Jolu, C.I.**, Jeti Jarğı, Almatı 1997, 320 S.
Abay Jolu, C.II., Almatı 1997, Jeti Jarğı, 352 S.
Abay Jolu, C.III., Almatı 1997, Jeti Jarğı, 320 S.
Abay Jolu, C. IV., Almatı 1997, Jeti Jarğı, 336 S.
- ÇOKUM, S.; **Bölüşmek**, Cönk Yayınevi, İstanbul 1990, 138 S.
- ESENDAL, M. Ş.; **Ayaşlı ile Kiracıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, 254 S.
- GÜNTEKİN, R. N.; **Çalikuşu**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1999, 408 S.
- KISAKÜREK, N. F.; **Aynadaki Yalan**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1994, 200 S.
- KEMAL, N.; **İntibâh**, İstanbul, Boyut Yayınları, 244 S.
- PAMUK, O.; **Beyaz Kale**, İletişim Yayınevi, İstanbul 1998, 193 S.
- SAFA, P.; **Bir Tereddütün Romanı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1993, 211 S.
- ; **72. Koğuş**, Cem Yayınevi, İstanbul 1971, 108 S.
- SEPETÇİOĞLU, M. N. ; **Kapı**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1989, 385 S.
- SEYFETTİN, Ö. ; **Aşk Dalgası**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 196 S.
- TANPINAR, A.H.; **Huzur**, Dergah Yayınevi, İstanbul 1992, 471 S.
- ; **Beş Şehir**, Dergah Yayınları, İstanbul 1979, 226 S.
- UŞAKLIGİL, H. Z. ; **Onu Beklerken**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1992, 124 S.

b. Bilimsel Kaynakça:

- AMANJOLOV, S.; **Qazaq Ädebiy Tili Sintaksisiniñ Qısqaşa Kursı**, Sanat, Almatı 1993, 320 S.
- AMANJOLOV, A., A. Äbilqayev, İ. Uyıqbayev; **Qazaq Tili Grammatikası**, Qazaqtñ Memlekettik Oquw-Pedagogika Baspası Almatı 1957, 181 S.
- ÄMİR, R. , J. ÄMİROVA; **Jay Söylem Sintaksisi**, Bilim, Almatı 1997, 224 S.
- BALAQAYEV, M., T. QORDABAYEV; **Qazırgı Qazaq Tili Grammatikası**, Sintaksis, Mektep Baspası, Almatı1966, 340 S.
- BANGUOĞLU, T.; **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1998:, 628 S.
- BAYTURSINOV, A.; **Til Tağılımı**, Ana Tili, Almatı 1992, 446 S.
- BEKTUROV, Ş. , M. SERGALİYEV; **Qazaq Tili**, Bilim, Almatı 1993, 224 S.
- BOZKURT, F.; **Türkiye Türkçesi**. Hatipoğlu Yayınları, Ankara 1999:, 403 S.
- COŞKUN, V.; **Özbek Türkçesinin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1999, 292 S.
- ERGİN, M.; **Türk Dili**, Bayrak Basın Yayın Tanıtımı, İstanbul 1999, 600 S.
- GENCAN, T.N.; **Dilbilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1975, 543 S.

- GÜNEŞ, S.; **Türk Dili Dilbilgisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası, İzmir 1996, 410 S.
- HATİPOĞLU, V.; **Türkçenin Sözdizimi**, TDK Yayınları, Ankara 1972, 207 S.
- KARAHAN, L.; **Türkçede Söz Dizimi**, Akçay Yayınları, Ankara 1999, 167 S.
- QAZAQ SSR ĞILIM AKADEMIYASI; **Qazaq Tiliniñ Grammatikası II, Sintaksis**, Almatı 1966, Ğılım Baspası, 236 S.
- KOÇ, N. ; **Dilbilgisi**, İnkılâp, İstanbul 1996, 742 S.
- KOMISYON ; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, 1183 S.
- ORALBAYEVA, N., T. ĀBDİĖALIYEVA, B. ŞALABAYEV; **Praktikalıq Qazaq Tili**, Ana Tili, Almatı 1993, 272 S.
- SALQINBAY, A., E. ABAQAN; **Lingvistikalıq Tüsindirme Sözdik**, Sözdik – Slovar, Almatı 1998, 304 S.
- SAYRAMBAYEV, T.; **Söylemniñ Turlavlı Muşeleri**, Qazaq Universiteti, Almatı 1991, 168 S.
- YAMAN, E.; **Türkiye Türkçesi Ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**; Ankara 1999, Türk Dil Kurumu Yayınları, 314 S.